

FRANZ ROSENZWEIG

levele Rudolf Ehrenberghez¹

Berlin, 1913. október 31.

Kedves Rudi, tudatnom kell veled valamit, ami el fog szomorítani, és eleinte legalábbis, érthetetlen lesz számodra: hosszú, és ahogy én látom, alapos megfontolás során arra jutottam, hogy döntésemet visszavonom.² Nem tűnik számodra többé szükségszerűnek, s ezért, az én esetemben, lehetségesnek sem. Egyszóval zsidó maradok.

Ha a továbbiakban megkísérlem neked kifejtetni az indokaimat, ezt nem csupán azért teszem, mert a dolog menetéből fakadóan ezzel a számadással adósod vagyok, és mert barátságunkat ezzel talán életben tarthatom, hanem mert új álláspontom, a régitől eltérően, a keresztény – teoretikus – elismerésére is számot tart.

Azon a lipcsei éjszakai beszélgetésen, amin engem Rosenstock³ lépésről lépésre kiszorított azokból az utolsó relativista pozíciókból is, ahol még tartottam magam, és egy nem relativista állásfoglalásra kényszerített, azért voltam vele szemben már eleve vesztes, mert ennek a támadásnak a jogosultságát önmagam felől is igenelnem kellett. Ha én akkor öelöttem az én kinyilatkoztatás és világ alkotta dualizmusomat alá tudtam volna ducolni egy Isten és Ördög dualizmussal, támadhatatlan lettem volna. Ebben azonban megakadályozott a Biblia első mondata. A közös talajnak ez a talpalatnyi darabja kényszerített, hogy helytálljak vele szemben. A rákövetkező hetekben is ez maradt az elmozdíthatatlan kiindulópont. A világnézet bármilyen relativizmusa tiltott immár számomra.

Hogy mi az, ami ráadásul arra kényszerített, hogy ne csupán álljam a támadást, hanem kövessem is, azt te nagyon is jól tudod, s a Prédikációkban (az eretnekről szólóban) ki is mondtad:⁴ hogy én az én zsidóságotam krisztianizáltam, hogy a hit közösségét osztottam veletek, legalábbis osztani véltem. Ezért történt, hogy már csupán Rosenstock egyszerű hitvallása is, amivel pedig támadása éppen csak elkezdődött, egy csapásra lefegyverzett. Hogy egy olyan ember, mint Rosenstock, tudatosan keresztény (mert nálad ezek a dolgok akkoriban még a probléma cseppfolyós halmazállapotában voltak), ez minden elképzelésemet halomra döntötte a kereszténységről, vele a vallásról egyáltalán, s vele a saját vallásomról. Valójában éppen megfordítva, a kereszténységet judaizáltam. Én a 313-as esztendő tartottam az igazi kereszténységtől való eltávolodás kezdetének, mivel – a kereszténység számára ez nyitott ellentétes utat a világon át, mint amit a 70-es esztendő nyitott meg a zsidóság számára. Az egyház uralkodói pálcáját vettem zokon, mert láttam, hogy a zsinagóga megtört pálcát tart a kezében.⁵ Te tanúja voltál, hogyan kezdtem ebből a felismerésből elindulva építeni újra magamnak a világot. Ebben a világban – s egy erre a belső valóságra nem vonatkoztatott külső valóságot többé nem fogadhattam el (s most sem fogadok el) – ebben a világban tehát, úgy tűnt, a zsidóság számára nincsen hely. Amikor ebből levontam a következtetést, egyszersmind egy személyes fenntartással életem, aminek számomra való fontosságával tisztában vagy; kijelentettem, hogy én csak mint zsidó válhatok kereszténnyé, nem a pogányság közbeeső fokozatán át. Ezt a fenntartást én tisztára személyesnek tartottam; te az őskereszténységre emlékezve hagytad ezt helyben; részéről ez nem volt tévedés; a zsidómisszió ténylegesen azon az állásponton van, amelyet én személyesnek tartottam, és megkívánja, hogy a törvényhű zsidó az előkészület egész ideje alatt, a keresztiség pillanatáig törvényhűen éljen. Mindazonáltal itt volt az a pont, ahol útjaink ismét csak elváltak. Hadd tegyem most-egyelőre félre a zsidó-

misszió álláspontját, s hadd vegyem csak a kettőnk eltérését szemügyre. Te az én helyzetemet zsidóság és kereszténység között azzal tetted magadnak érthetővé, hogy visszahelyezted a kereszténység keletkezésének idejébe; én ezzel szemben azzal tettem magamnak az átmenetet lehetővé, hogy a Zsidólevelet⁶ későbbre kelteztem, ha nem is éppen azzal a *tizennyolc* évszázaddal, de kétségkívül „azokkal” az évszázadokkal. Te az F.R. nevű vesszőt oltottad a „zsidóság az első században” nevű eleven törzsbe; míg én a Zsidólevelet oltottam a „huszadik század zsidósága” nevű eleven ágba. Ezt az ágat eközben én ugyanolyan magától értetődően vettem elevennek, ahogyan te holtnak, elszáradtnak vetted. Mindketten naivan tettük, úgy értem, naivan, amennyiben eltérésünket egymástól nem vettük észre. Ha észrevettük volna, nem értettük volna. Mert ez nem pusztán eltérés, hanem ugyanakkor a kettőnk közt fennálló objektív összefüggés is.

November 1.

A kereszténység elismeri a zsidóság Istenét, nem mint Istent, de mint „Jézus Krisztus Atyját”. Ő maga az „Úrral” tart, ám azért, mert tudja, hogy egyedül ő az út az Atyához. Úrként marad egyházával mindenkoron, a világ végezetéig. Akkor azonban megszűnik Úrnak lenni, s ő is alávetetik az Atyának, aki – ckkor – minden lesz mindenben.⁷ Amit Krisztus és egyháza jelentenek a világban, afelel egyik vagyunk: senki sem jut az Atyához, hacsak nem általa.⁸

Senki sem *jut* az Atyához – másként áll azonban a dolog, ha valakinek már nem szükséges az Atyához jutnia, minthogy már nála *van*. És ez Izrael népének az esete (nem az egyes zsidóé). Izrael népe, Atyjától kiválasztottan, mereven pillant el világ és történelem fölött arra a végső legtávolabbi pontra, ahol ez az ő Atyja, ő maga, az Egy és Egyetlen – „minden mindenben”! – lesz. Ezen a ponton, ahol Krisztus megszűnik Úrnak lenni, szűnik meg Izrael kiválasztottnak lenni; ezen a napon veszíti el Isten azt a nevet, amelyen egyedül Izrael szólítja őt; ekkor Isten már nem az „ő” Istene. Eddig a napig azonban Izrael élete abban áll, hogy ezt az örök napot előlegezze hitvallásában és cselekvésében, e nap élő előjele legyen, papi nép, a törvénnel, saját szentségével szentelje meg Isten nevét. Hogy mi Isten e népének helyzete a világban, milyen külső (üldöztetés) és belső (megmerevedés) szenvedéseket vesz magára elkülönülésével, abban megint csak egyik vagyunk.

Mégis, minthogy a világtagadás e szenvedéseit a zsinagóga ugyanabban a végső reményben veszi magára, mint amiben az egyház a viláigienlés szenvedéseit, és mivel ez nem csupán egy öntudatlan és véletlen egyidejűség az *örökkévalóságban* (mint mondjuk, a hívő és az „általános-emberi” pacifista közt), hanem e remény gyökerei is egy helyről fakadnak, minden *időknek* Istene itt, mint ott, közösségünk van az Ószövetség kinyilatkoztatásában: ezért egyház és zsinagóga egymásra utaltak.

A zsinagógának halhatatlanul, de tört pálcával és bekötött szemmel, a világ minden megmunkálásáról le kell mondania, s minden erejét arra fordítania, hogy önmagát életben és az élettől tisztán tartsa. Így a világ megmunkálását az egyháznak hagyja, és benne ismeri el minden pogány üdvösségét minden időkben. Tudja, hogy amit Izrael számára a kultusz művei, azt az Izraelen kívüli világ számára a szeretet művei gyakorolják. De vannak az egyháznak elismerni, hogy az erő, amiből az a szeretet műveit cselekszi, több volna *isteninél*, s magának Istennek az ereje volna. Itt mereven az *eljövendőbe* néz.

S az egyház, törhetetlen pálcájával, világra nyílt szemmel, diadalában biztos harcoként, mindenkor abban a veszedelemben forog, hogy a legyőzöttek szabnak neki törvényt. Mindenkihez fordulva óvakodnia kell, hogy az általánosba ne vesszen. Szava mindenkor meg kell, hogy maradjon balgaságnak és botránynak.⁹ Hogy balgaság maradjon.

arról gondoskodnak a görögök, úgy hajdan, mint ma és a jövőben. Mindig újból meg fogják kérdeni: miért éppen ez a szó legyen Isten ereje, miért nem éppúgy ez a másik vagy az a harmadik – miért éppen Jézus, és nem (vagy: szintén) Goethe. És így járja beszédjük az utolsó napig, csak mind csendesebbé lesz, az egyház minden külső és belső győzelmeivel mind csendesebb, mert a bölcsesség, amely bölcsességében tetszeleg, elnémul, ha a próba elé áll; s ha az egyház időbeli műve által az utolsó görög is némává lett, a keresztről mondott szó – az idők végén, de még mindig az időben – senkinek sem lesz többé balgaság. De botrány marad megmásíthatatlanul, még abban a pillanatban is. Egyetlen görögnek sem volt botrány, hogy a világban valamely Istentől származó erőt kelljen elismernie: hiszen istenekkel teltnek látta a világot; számára egyedül az volt felfoghatatlan, hogy az egyetlen üdvözítőt kelljen a kereszten tisztelnie; és így mindmáig és így a jövőben. Ám a zsinagóga kendőt hordott a szemé előtt; nem látott semmilyen világot – hogyan látott volna isteneket benne. Csak bensőjének prófétai szemével látott, tehát csak a végsőt és legtávolabbit. Így lett számára az a követelés, hogy a hozzá felebarátként legközelebb esőt, hogy valami jelenvalót, úgy lásson, ahogyan ő csak a legtávolabbit látta, botrányra; és így mindmáig és így a jövőben. S ezért, valahányszor az egyház megfelejtkezik saját botrány voltáról, s az „általános emberivel” szeretne kiegyezésre jutni, ami nagyon is kapóra jönne azon görögöknek, akik ama császárhoz hasonlóan Krisztusnak is szobrot állítanának isteneik templomában, az egyház mindenkor a zsinagógában lel néma figyelmeztetőjére, aki, az általános emberitől nem csábítva, csak a botrányról tud; s ekkor az egyház ismét érzi pozitivitását, s ismét a keresztről mondott szót szólja. S innen tudja az egyház, hogy Izrael megőriztetik egészen addig a napig, amikor az utolsó görög is betért, a szeretet műve beteljesedett, s a remény végső aratásának napja felvirradt. Ám amit így az egyház Izraelnek mint egésznek elismer, azt vonatodik elismerni az egyes zsidóknak; rajta próbálja meg és kell megpróbálnia az erejét, hogy vajon megnyeri-e magának. Mert számára, másként, mint a zsinagógának, a jövőbe mélyedő pillantás nem a hit erőforrása, hanem csak a remény célképe; hitének ereje őt arra szólítja, hogy maga köré pillantson, s szeretetének művét a *jelenben* cselekedje.

Ami lényeges, azt ezzel elmondtam volna, legalábbis ami a kereszténységgel való viszáltyt illeti. Ebből azonban már az összes többi, zsidóságon belüli kérdés is kibontakoztatható, nekem úgy tűnik. Annyit már biztosan látsz, hogy fogalmilag többé nem a kereszténységnél vendégeskedem (nyelvileg-terminológiailag természetesen igen, de hát ebben egyetlen irány sem él meg tisztán a magából). A legfontosabb pontokban, mindenekelőtt az én eddigi legélesebb eltérésem pontján, a bűnről való tanításban, most tökéletesen – és akaratlanul, tisztán az itt közöltekből fakadó következményként –, tökéletesen egyetértésben érzem magam a zsidó tanítással, amelynek felmutathatóságát a zsidó kultuszban és életben korábban vitattam, most azonban elismerem. Mint mondtam, azon vagyok, hogy a zsidó tanítás egész rendszerét a saját zsidó alapjaimon tisztazzam a magam számára. Im már nem vagyok a te tizenharmadik prédikációd eretneke, aki a hitből vesz, és a szeretetből nem; most más neveket szólítok és más tételeket tanítok. Elmúltnak egyedül a ti Uratok akaratával szemben tudom magam, de nem elfelejtettnek Istentől – attól az Istentől, akinek majdan a ti Uratok is alávetetik. Ez hát az egymáshoz kapcsoltsága közösségünknek és ellonközösségünknek (szükségképpen közösségnek is, mert egyazon gyökér, az örök cél gyökere táplálja, egymáraulaltság és ezért elválasztottság minden időkből) – amit itt eléd tárok, hogy objektíve elismerd. Nem az egyes zsidó Izrael népéhez tartozásának elismeréséről van szó (ami mindig is problematikus marad, s az egyház számára in dubio nem létezik), hanem magának ennek az Izrael nevű népnek a keresztény *teológia* álláspontjáról történő elismeréséről.

Héber miniatúra részlete. Teremtés könyve.
Jeruzsálem, Snocken Intézet

Szerda reggelig levél vagy levelezőlap még itt érne. Ha nyomban tudnál valamit mondani nekem, nagyon örülnék neki. Amilyen szándékosan választottam az írásbeliséget ehhez az első vitánkhoz, a zavartalan összefüggés végett, olyan kínos érzés most, mint egy a pusztába kiáltott szó után napokig nem hallani választ. Tehát minden szóért, még egy pusztá „átvételi elismervényért” is hálás volnék neked. Barátod, Franz.

VISZONTVÁLASZ R. EHRENBERG VÁLASZLEVELÉRE

Berlin, 1913. november 4.

Kedves Rudi, mindenre, amit csak írsz nekem a szubjektív kérdéstről, nem mondhattam mást olvasás közben, mint hogy igen, igen, és megint csak igen. Egészen így gondoltam, amikor az egyes egyének ehhez az Izraelhez való tartozását „problematikusnak” állítottam: *csak* mint *gyakorlati* problémát; a teória számára ez egyáltalán nem megragadható. Számomra most ez a döntő, miután az *objektív* szükségszerűséget, úgy vélem, felismerem. Hogy mi lesz belőle, azt ma még nem tudom. Onnan indulok ki, ahol az újat megtapasztaltam, tehát ebből a *felismerésből*, és megmaradok ebben a felismerésben mindaddig, amíg új utamon érezhetően nem jutok tovább. [. . .]

A zsidóságnak az elmúlt tizenkilenc évszázad alapján történő objektív keresztény-teológiai elismerésében *nem* értenék veled egyet. Vagy „újszövetségi szóval”, vagy sehogy.¹⁰

Erről majd pénteken. Zsidó álláspontról ez másképp fest. Az, hogy *mi* elismerjük a kereszténységet, az tényleg a kereszténységen alapul, tudniillik azon, hogy a kereszténység elismer *minket*. Végére is éppen a *Tóra* az, amit a bibliatársaságok a legtávolabbi „szigeteken” is elterjesztenek. Ezt minden zsidó elismerné nekem. *Alapulni* a zsidó tudat mindenestre *nem* a keresztény egyház világhoz való viszonyán alapul; csak újraismeri magát benne. Önmagában nem is tud róla semmit: Ézs. 55,5. Ezért is nem szorul már az időben újabb tanításra; feladata az első század eseményeivel nem változott, csupán a sorsa. A feltételek újak azóta, s úgy hiszem, az időben véglegesen; de csak a *feltételek*; a Misna, az a mű, amiben akkoriban a zsidóság megteremti új alapjait, *csak* a Tóra „ismétlése” (ezt jelenti a „Misna” szó) akar lenni, az egész Talmud bizonyítja, hogy valóban ez a helyzet. Hogy mi Izrael létének jelentősége az egyház számára, azt levelemben tisztán teoretikus szempontból tárgyaltam; ez egyszermind, csak éppen gyakorlati hangsúllyal, az egyház álláspontja is; a zsinagóga csak önmagát képes látni, nincs *világtudata*; ezért az egyház felé egyedül ezt mondhatja: mi már a célnál vagyunk, ti még úton vagytok. Az egyház így válaszol: igen, a célnál – ti vagytok az utolsók, mert ti vagytok a legmegátalkodottabbak, az *abszolút* megátalkodottak. Az egyház nem látja, *mivégett* áll az útjában az abszolút megátalkodottságnak egy világon belüli pontja (ez a „mivégett” az ő számára misztérium), csak tudja, *hogy* ez így van. A zsidóságnak ez az álláspontja azonban egyházi látószögből nézve sem egyházon *belüli* álláspont; éppen hogy az abszolút egyházon kívüli, az időben meghaladhatatlan. Ezért értelmezi át az egyház a számára látható „megátalkodottságot” Isten általi elvetettséggé. Felőlünk nézve persze máshogy áll az egész. „Megátalkodottságunk” számunkra hűség, s Istennel szembeni „hűségünk”, éppen mert hit-szegés, és nem eredendő távolság Istentől („Ádám” bűnbeesése!), csakis megteréssel és nem újjászületéssel gyógyítható. Hogy a bűnbánat fogalmát, amit héberül a „visszatérés”, „megfordulás”, „meg-térés” szóval adnak vissza, hogy tehát a héber „tesubah” szót az Újszövetség *metanoiónak*¹¹ mondja, ez azon pontok egyike, ahol a világtörténelem benn áll a szótárban. Minderről ugyancsak pénteken. Isten „haragját” is egészen másként értelmezzük. Számunkra ez nem a száműzetéstől fogva, hanem a nép kezdetétől van velünk, közvetlenül a kiválasztástól tételezetten és abból fakadóan (Ámós 3,2). A tökéletes istenfélelmet nem a nép történetének valamely részén látjuk, hanem az ősatyák korában; egyedül őrájuk „hivatkozunk” Isten előtt. A 70-es esztendő ugyan hártárt jelent, de csak mint egy még egyháztörténeti idő és a végidő közötti; ettől kezdve kényszerülünk arra, hogy többé ne az egyes hűtlenségeket követő egyes megbékélésekben reménykedjünk, hanem már csak egyedül az utolsó nap nagy megbékélésében. Előzőleg koronként érkeztek a kor prófétái, azóta nem várunk többé prófétákra, csak arra, aki az utolsó napon jön.

Én azt hiszem, a teológia nem fog bennünket elválasztani egymástól, és hozzád hasonlóan mindent a személyes kérdésre hárítok. Az bizonyos, hogy *másutt* vagyok, mint a nyár előtt; de persze, amit Hansnak¹² írtál az én új elevenységemről, az nem marad igaz – hogy Ábrahámnak késznek kellett lennie fia feláldozására, az ősképe a belső zsidó életnek. Barátod, F.

Tatár György fordítása

Jegyzetek

1. Rudolf Ehrenberg (1884–1969). Rosenzweig unokafivére és barátja, fiziológus és biológus, a Göttingeni Egyetem professzora, keresztény teológiai művek szerzője..
2. Rosenzweig kitérés szándékáról van szó.
3. Ez a Rosenzweig életében döntő szerepet játszó teológiai és filozófiai vita 1913 júliusában zajlott le Lipcsében. – Eugen Rosenstock (emigrációjától kezdve: Rosenstock-Huessy), (1888–1973). Jogtörténész és szociológus, professor Breslauban 1923–34 közt, később különböző amerikai főiskolákon. Rosenzweig tőle származtatta kinyilatkoztatás-fogalmát.
4. R. Ehrenberg: Ebr. 10,25. *Ein Schicksal in Predigten*. Würzburg, 1920. (Zsid. 10,25. Prédikációkba foglalt sors.)
5. Rosenzweig képvilágában nagy szerepet játszó középkori ábrázolása az Ecclesia–Synagoga szembeállításnak. Legtűresebb változata a Strassburgi székesegyház déli kapuján látható: két egyformán szép, királynői méltóságú nőalak, az egyházat ábrázolónak a kezében jogar, a zsinagógát ábrázolónak pedig tört pálca van a kezében, szemét fátyol fedi.
6. Pál apostolnak a zsidókhoz írt levele.
7. I. Korinthuszi levél 15,28.
8. János 14,6.
9. I. Korinthuszi levél 1,23.
10. Ehrenberg válaszelevelében ez áll: „Keresztény (nem újszövetségi szó szerinti) álláspontrol a Te helyzeteted a zsinagógában meg tudom érteni, sőt azt hiszem, hogy ez a keresztény tudat számára szükséges, mert egyébként hogy foghatnám fel, hogy Isten ezt az erőt kölcsönözte a zsidóknak Krisztus után. . . ?” Rosenzweig itt erre válaszol.
11. Görög: az egész értelem és lelkület teljes fordulata, átalakulása, mindent felölelő megváltozás.
12. Hans Ehrenberg (1893–1958). Rosenzweig rokona. 1909-ben a filozófia doktora Heidelbergben, magántanár. 1911-ben kikeresztelkedik. 1920-tól teológiát tanul, 1925-től lelkész Bochumban. 1933-tól koncentrációs táborba kerül, 1939-ben egy angol püspök segítségével emigrál Angliába. A háború után visszatért Heidelbergbe.